

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ВЕСТНИК ОШКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN OF OSH STATE UNIVERSITY

ISSN: 1694-7452 e-ISSN: 1694-8610

№4/2024, 123-132

ИСТОРИЯ

УДК: 929

DOI: [10.52754/16948610_2024_4_13](https://doi.org/10.52754/16948610_2024_4_13)

МАДАНИЙ РЕВОЛЮЦИЯ ЖАНА АГАРТУУЧУ БАЗАРКУЛ ДАНИЯРОВ

КУЛЬТУРНАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И ПРОСВЕТИТЕЛЬ БАЗАРКУЛ ДАНИЯРОВ

CULTURAL REVOLUTION AND THE ENLIGHTENER BAZARKUL DANJAROV

Зухра Алтымышова

Зухра Алтымышова

Zukhra Altymyshova

Ph.D., доцент, Кыргыз-Түрк “Манас” университети

Ph.D., доцент, Кыргызско-Турецкий университет “Манас”

Ph.D., Associate Professor, Kyrgyz-Turkish Manas University

zukhra.altymyshova@manas.edu.kg

ORCID: 0000-0002-9345-5519

Гүлжамал Эсеналиева

Гүлжамал Эсеналиева

Gulzhamal Esenalieva

т.и.к., доцент, С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университети

к.и.н., доцент, Нарынский государственный университет им. С. Нааматова

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Naryn State University named after. S. Naamatov

guljamal74@nsu.kg

ORCID: 0009-0003-2351-7141

МАДАНИЙ РЕВОЛЮЦИЯ ЖАНА АГАРТУУЧУ БАЗАРКУЛ ДАНИЯРОВ

Аннотация

Совет бийлигинин алгачкы жылдарында Кыргызстандагы көп тил билген, билимдүү жана жөндөмдүү жергиликтүү интеллигенциянын көпчүлүгү республикадагы жогорку мамлекеттик кызматтарды аркалашкан. Алгачкы агартуучулар, мамлекеттик ишмерлер большевиктер ишке ашырууну пландаган калкты социалисттик курулушка тартуу боюнча социалдык-экономикалык маанилүү иш-чараларды, атап айтканда коллективизация жана индустриализацияны ошол эле учурда маданий революцияны ишке ашырууга эбегейсиз салым кошушкан. Алардын баары өз мекенинин өнүгүшүнө чоң эмгек сиңиришкендиги белгилүү. Ар бир тарыхый процессте инсандын жана анын ишмердүүлүгүнүн орду чоң. Бул макаланын максаты 1920-30-жж. маданий революциянын аткарылышына түздөн-түз катышкан агартуучунун ишмердүүлүгү аркылуу республикадагы маданият тармагында жүргүзүлгөн иштерди тактоо болуп саналат. Изилдөөнүн жыйынтыгында каралып жаткан доордогу маданий революциянын айрым аспектилерин аныкталды жана Базаркул Данияровдун башка агартуучулардай эле көп тармактар боюнча маданий революцияга жигердүү кол-кабыш кылгандыгы айкындалды.

Ачкыч сөздөр: маданий революция, Базаркул Данияров, сабатсыздыкты жоюу, латинизация, репрессия

КУЛЬТУРНАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И ПРОСВЕТИТЕЛЬ БАЗАРКУЛ ДАНИЯРОВ

CULTURAL REVOLUTION AND THE ENLIGHTENER BAZARKUL DANIAROV

Аннотация

В первые годы советской власти высокие государственные должности в Кыргызстана занимали образованные, одаренные местные личности. Первые просветители и государственные деятели внесли огромный вклад в осуществлении культурной революции одновременно при коллективизации и индустриализации. Общеизвестно, их большой вклад в развитии своей Родины. В каждом историческом процессе высока роль личностей и их деятельности. Целью данной статьи является внесение уточнений в работы, проведенные в сфере культуры, через описание деятельности просветителя, непосредственно принимавшего участие при осуществлении культурной революции в республике в 1920-1930 гг. В результате исследования были определены некоторые аспекты процесса культурной революции. Выявлено, что Базаркул Данияров, как и другие интеллектуалы, активно участвовал в различных сферах культурной революции.

Abstract

In the early years of Soviet power, much of the educated, multilingual, and capable local intelligentsia in Kyrgyzstan held high state positions within the republic. The first enlighteners and statesmen made significant contributions to the implementation of important socio-economic measures planned by the Bolsheviks, aimed at involving the population in socialist construction initiatives such as collectivization, industrialization, and the Cultural Revolution. It is well known that these individuals played a pivotal role in the development of their homeland. In every historical process, the role of individuals and their activities is crucial. This article aims to elucidate the cultural initiatives undertaken in the republic through the activities of an enlightener who actively participated in the implementation of the Cultural Revolution during the 1920s and 1930s. The results of the study identify several aspects of the Cultural Revolution during this period and highlight Bazarkul Daniarov's active contributions, alongside other enlighteners, in advancing the Cultural Revolution across various domains.

Ключевые слова: культурная революция, Базаркул Данияров, ликвидация неграмотности, латинизация, репрессия

Keywords: cultural Revolution, Bazarkul Daniarov, eradication of illiteracy, Latinization, repression

Киришүү

1920-1930-жж. СССРде индустриализация, коллективизация кампаниялары менен бирге маданий революцияны ишке ашыруу да пландалган. Маданий революциянын алкагында динге каршы күрөш, элдин аң-сезимин советтештирүү, баардык калкты сабаттуу кылууга жетишүү, илим, адабият жана искусствону өнүктүрүү каралган. Октябрь революциясынын жеңиши менен буржуазиялык маданиятты социалисттик жана пролетардык маданият алмаштыргандыгы кабыл алынган. Большевиктердин маданий революция долбоорунда Советтер Союзунун ислам дини басымдуулук кылган азиялык чет-жакасында коомдуу кайра түзүүдө динге каршы күрөш жана аялдарды азаттыкка чыгаруу, аялдардын тең укуктуулугуна жетишүү негизги милдеттерден болгон.

Совет бийлигинин эскинин калдыгын жоюу саясатына ылайык келген арап алфавитинен латын арибине өтүү маселеси да маданий революцияда белгиленген иш-аракеттердин бири эле. Латын алфавити мусулмандардын мурдагы маданиятынан ажыратууда жана сабатсыздык менен күрөшүүдө маанилүү каражат деп каралган. Латын ариби менен жазган киши жаңы адам деп эсептелген. Пролетариат жол башчысы В. И. Ленин да “Латинизация - чыгыштагы улуу революция” – деп белгилеген.

Бул макала Кыргызстандагы совет мезгилинин алгачкы жылдарында маданий революцияны ишке ашырууга жана агартуу тармагынын калыптанышында маанилүү роль ойногон кыргыз интеллигенциясынын алдыңкы өкүлдөрүнүн бири Базаркул Данияровдун өмүр жолу жана ишмердүүлүгүнө арналган. Базаркул Данияровдун биографиясы жана ишмердүүлүгү маданий революция жылдарындагы советтик бийликтин социалисттик, идеологиялык, маданий реформаларынын контекстинде талданды. Изилдөөдө анын педагогикалык агартуучулук ишмердүүлүгүн, сабатсыздыкты жоюудагы жана илимий мекемелердин уюштуруудагы аракеттерин камтыган өмүрүнүн негизги этаптары каралды. Ошондой эле Базаркул Данияровдун, фольклор жыйноо жаатындагы жана латын тамгасын коомго таанытуу жана жайылтуу сыяктуу маданий илимий ишмердүүлүктөрү чагылдырылды. Макалада баяндоо, салыштыруу, тарыхый-биографиялык жана анализ методдору колдонулду.

Маданий революциянын айрым өзгөчөлүктөрү

Большевиктердин көз карашы боюнча совет коому карама каршы эки лагерге бөлүнгөн, алардын бири пролетариат экинчиси буржуазия болгон. Пролетариат табы өнөр жайда иштеген жумушчулар жана айыл-кыштактардагы жерсиз дыйкандардан түзүлөт деп эсептешкен. Ал эми буржуйлар революцияга чейинки привилегиялуу катмардагы социалдык топтордун аралашмасынан турган. Большевиктер мурдагы орус интеллигенциясын да «буржуазиялык интеллигенция» деп аташкан. Пролетариат маданий революция аркылуу маданияттагы буржуазиянын гегемониясын жоготуп, ордуна өздөрүнүн гегемониясын бекемдөөнү көздөгөн (Fitzpatrick, 2005, p. 32-34).

Советтик маданий революция революция өткөн турмушу эч мааниге ээ болбогон, толугу менен жаңы түзүлүшкө берилген ал тургай туугандык жана диний байланыштарынан баш тарткан жаңы адамды жаратууну көздөгөн. Ошондуктан пролетарий болуш үчүн жумушчунун уулу же кызы болуш жетиштүү болгон эмес, өз өтмүшүн жокко чыгарган киши гана пролетарий катары каралган (Баберовски, 2014, с.100-104). Большевиктер маданий революция динге каршы күрөшкөндүгү белгилүү. СССРде ондогон жылдар бою диний

майрамдар жана үрп-адаттар системалуу түрдө айыпталган, алардын ордуна советтик майрамдарды жайылтууга аракет жасалган. Диний майрамдар жана башка диний салттарга “феодалдык традициялардын” көрүнүштөрү катары тыюу салынган (Carrere d’Encausse, 1979, p. 257-258).

Кыргызстанда да тап күрөшү теориясынын нугунда Октябрь революциясына чейинки колунда бар катмарлар, башкаруучу кызматтарда турган кишилер, дин ишмерлерине карата ар кандай чектөөлөр киргизилген. Маданий революциянын жүрүшүндө совет бийлиги орногонго чейинки башкаруучу элита катмары, дин кызматкерлери атуулдук укуктарынан ажыратылып, “тап душманы” аталышкан. Экономикалык жактан тың чарбалар кулактарды тап катары жоюу саясатынын курмандыгына чалынып, Кыргызстандын ичиндеги аймактарга же СССРдин башка алыскы республикаларына сүргүнгө айдалышкан. Ошондой эле ар кандай диний ишенимдерге каршы массалык күрөш жайылтылып, атеисттик пропагандалар жүргүзүлгөн.

Маданият, билим берүү тармактарында да мурдагы артыкчылыктуу катмарларга кирген кишилердин укуктары сакталган эмес. Мисалы, 1918-1922-жж. аралыгында көпчүлүк учурларда байлардын, манаптардын балдары, Кыргызстандагы, Ташкент менен Алма-Атадагы жогорку жана орто окуу жайларында окушкан. 1928-жылдын аягында Кыргызстан обкомунун Аткаруу бюросу Фрунзедеги Кыргыз педагогикалык техникумунда, андан кийин башка окуу жайларында студенттердин социалдык тегин текшерүү үчүн атайын комиссия түзгөн. «Тазалоонун» натыйжасында ал кезде «социалдык жат элементтер» деп эсептелген байлардын, манаптардын, молдонун 25 студент баласы окуудан четтетилген. Бул категориялар үчүн ушундай чектөөлөр 1930-жылдары деле улантылган. Жаштардын, курсанттардын жана студенттердин социалдык составын таптык стерилизациялоонун теориясы менен практикасын жактоочулардын көз карашы боюнча мындай «тазалоолор» табигый көрүнүш катары кабыл алынган. Чындыгында жаштардын тагдырлары бурмаланып, алар класстан куулуп, болочок кесипти тандоо укугунан ажыратылып, республика акырындап билимдүү адистерге жетишпей калган. Көптөгөн «иштебеген» үй-бүлөлөрдөн чыккан адамдар аргасыздан өздөрүнүн социалдык тегин жашырууга аргасыз болушкан. 1929-30-окуу жылы орто атайын окуу жайларынын студенттеринин арасында жумушчулар жана алардын балдары (14,14 %), дыйкандар (30,3 %) жана кедей-дыйкандар (40 %) көпчүлүктү түзгөн. Ал эми 10 жылдан кийин 1939-40-окуу жылы жумушчулар жана алардын балдары - 43,5 %, кызматчылар жана алардын балдары - 34,7 %, колхозчулар жана алардын балдары -21,4 % окушкан. Статистика манап, бай жана кулак үй-бүлөлөрүнөн чыккан интеллигенция өкүлдөрүнүн санын көрсөткөн эмес (Плоских, 2012, с. 58).

С.Абрамзон 1930-жылдарга чейин эле абдан сабаттуу кишилердин манап чөйрөсүнөн чыккандыгын, манаптардын басымдуу бөлүгүнүн маданий курулуш багытында негизинен мугалим катары эмгектенишкендигин белгилейт. 1920-1930-жж. советтик аппараттын курамында коммунисттер менен ак ниет кызмат өтөгөн манаптардын белгилүү бир тобу катталган. Ал тургай ошол кезде “Кызыл Кыргызстан” газетасынын беттеринде Советтик кызматка манаптарды колдонуу же колдонбоо тууралуу дискуссия болгон. С.Абрамзон мурдагы манаптардан чыккан ак ниет интеллигенция бөлүгүнүн советтик кызматтарда иштөөсүн туура көрөт. Анткени анын аргументи боюнча Кыргызстанга келген Европалык кызматкерлердин баары эле жергиликтүү социалдык мамилелерди терең таанып билип, үйрөнүүгө жетишкен эмес (Абрамзон, 1931, с. 47-54).

Маданий революциянын эң негизги орчундуу мүдөөлөрүнүн бири сабатсыздыкты жоюу болгон. 1920-жж. ортосунда билим берүү тармагында сабатсыздыкты жоюу негизги маселелерден эле. В. И. Ленин калктын жалпы сабаттуулугуна жетишүү социализмди куруунун бир бөлүгү болгон маданий революцияны ишке ашыруунун эң маанилүү шарты деп белгилеген. Ошентсе да билим берүү, агартуучулук жаатында орчундуу көйгөйлөр болгон. Мисалы, Советтик Түркстанда мектеп, окуу жай имараттары, улуттук мугалим кадрлар жана окуу китептери жетишкен эмес.

Кыргызстанда мектептерге байлардын, манаптардын, кулактардын үйлөрүн реквизициялоо кеңири жайылтылган. Мисалы, 1918-жылдын 20-августунда депутаттардын Ош уезддик Советинин аткаруу комитети бай Давыдбаевдин үйүн конфискациялоо тууралуу токтом чыгарган. 1919-жылы март айында Канаев волостунун аткаруу комитетинин чечими менен атактуу өзбек байынын уулунун үйү мектеп ордуна пайдаланууга алынган (Данияров, 1963, с. 31). Архивдерик документтерде бул мезгилде сүргүнгө айдалган бай-манаптардын үйлөрү да мектеп же маданият үйү катары колдонулгандыгын далилдеген көп мисалдар бар.

1920-1930-жж. маданий революциянын алкагында чыгыш аялдарын заманбап маданияттуу аял денгээлине көтөрүү мүдөөсү коюлган. Бул багытта Кыргызстанда жергиликтүү аялдар арасында партиялык комитеттердин жетекчилигинде уюштурулган аялдар бөлүмү иш алып барган. Аялдарды социалисттик курулушка активдүү тартуу, саясий аң-сезимин жана маданий денгээлин жогорулатуу боюнча лекция, конференция, жыйналыштар өткөрүлүп турган. Аялдардын сабатсыздыгын жоюуга, советтик аял кадрларды даярдоого чоң маани берилген. Албетте аялдардын эмансипациясы кыймылы бир топ позитивдүү өзгөрүүлөргө жол ачкан, өз кезегинде кыргыз кыз-келиндерин эрте турмушка берүүгө тыюу салынып, тескерисинче алардын ар тараптуу билим алуусуна шарт түзүлгөн. Аялдар тең-укуктуулукка жетишип, алардын коомдогу ролу өскөн, маанилүү жетекчилик кызматтарга да дайындалышкан. Бирок аялдардын паранжысы же чүмбөттөрүн чечүү маселеси боюнча маданий революциялык кампаниялар Орто Азияда жана Кавказда коомдо катуу карама-каршылыкты жараткан. Паранжысын чечкен же партияга, совет бийлигинин кызматына кирген аялдарга кол салуулар болуп турган. Буга Кыргызстандан Уркуя Салиева мисал боло алат.

Сүрөт 1. Базаркул Данияров жана жубайы Гафифа. (Булак: <https://daniyarov.kg>).

Базаркул Данияровдун өмүр жолу

Совет мезгилиндеги алгачкы кыргыз интеллигенция өкүлдөрүнүн бири Базаркул Данияров (1897-1942) совет бийлигинин алгачкы жылдарында Кыргызстандагы эл агартуу тармагына зор салым кошкон. Базаркул Данияров адегенде Шабдан медресесинде окуган, 1916-ж. Кытайга барып келген. 1918-1919-жж. Верныйда 9 айлык мугалимдер курсун бүтүргөн. 1919-жылы эки айга жакын Верныйда Жети-Суу округдук билим берүү бөлүмүндө иштеген. 1919-1923-жж. Ташкенттеги казак-кыргыз институтунда билим алган. 1923-1924-жж. Ташкент, Андижан шаарларынын мектептериндеги курстарда сабак берген. 1924-1925-жж. Жалал-Абад жана Ошто мугалимдерди кайра даярдоочу жана айыл чарба кызматкерлери үчүн курстарды уюштурган жана ал курстардын бөлүм башчысы болгон. 1923-жылы агартуу кызматкерлеринин профсоюздарынын мүчөлүгүнө, 1924-жылы “Кошчу” союзунун мүчөлүгүнө, 1925-жылы ВКП (б) кандидаттыгына, ал эми 1927-жылы ВКП (б) мүчөлүгүнө кабыл алынган.

1925-жылы Пишпекте ачылган Кара-Кыргыз агартуу институтунун директорлугуна П.К.Юдахин, ал эми окуу бөлүмүнүн башчылыгына Б. Данияров дайындалган. 1927-жылы Кара-Кыргыз агартуу институту Борбордук Кыргыз педагогикалык техникуму болуп өзгөртүлгөн. П. К. Юдахин 1929-жылы каза болгондон кийин Б. Данияров 1929-1931-жж. бул окуу жайдын¹ директору болгон. Ошондой эле ал бул окуу жайда кыргыз тили жана адабиятынан сабак берген. 1933-1935-жж. Кыргыз АССР Эл Агартуу комиссариатында эмгектенген. 1933-жылы март айынан тартып Кыргыз АССР Эл Агартуу комиссариатында башталгыч жана орто билим берүү бөлүмүнүн орун басары болуп иштей баштаган. Б. Данияров Эл Агартуу комиссариатынын окуу-методикалык секторун жетектеген. Ошондой эле 1932-жылы Ташкент шаарындагы Коммунисттик академияга караштуу кызыл профессорлорду даярдоо институтунун угуучусу болгон.

Тилекке каршы башка кыргыздын көрүнүктүү интеллигенция өкүлдөрү, агартуучулары сыяктуу эле Базаркул Данияров да 1930-жж. куугунтуктоолорго дуушар болгон. Базаркул Данияров 1934-жылы партиялык тазалоого кабылып, партиянын катарынан чыгарылган. Ал көп узабай Эл Агартуу комиссариатындагы кызматынан алынып, Ош шаарындагы Ош пахта-талаа техникумуна жөнөкөй окутуучу катары жиберилет. Ошто иштеп жүргөн мезгилде кошуна Өзбекстандын Андижан шаарынын айланасында кыргыз башталгыч мектептерин ачууга көмөктөшкөн. Каардуу репрессиянын арааны катуу жүрүп жаткан мезгилде 1937-жылы кармалып, 10 жылга кесилген. 1942-жылы Свердлов областындагы лагерде каза болгон.

Б. Данияровдун агартуучулук, маданий жана илимий ишмердүүлүгү

1920-жылы Түркстан АССРи эл агартуу комиссарлыгынын алдында сабатсыздыкты жоюу боюнча Чукул Комиссия түзүлгөн. Бул комиссияга караштуу чакан комиссиялар Кыргызстанда да иш алып барган жана сабатсыз калкты каттоо жүргүзүп, ликбез мектептерин ачуу менен алектенишкен. Чондор үчүн ликбез мектептери республиканын алыскы булуң-бурчтарында ал тургай бийик тоолуу жайлоолордо уюштурулган. 1922-жылы Кыргызстанда чондор үчүн ликбез мектептеринде 1600 киши сабатын ачкан. 1924-1925-жж. Кыргызстанда 177 ликбез мектептери ачылган. Бул мектептерде 5740 киши окуп, жазганды үйрөнгөн.

¹ 1932-жылы Кырпедтехникум Кыргыз педагогикалык институту болуп кайра түзүлгөн.

Кийинки окуу жылы ачылган жалпы 246 ликбез мектептеринде 10 000 киши билим алган. 1925-1926 жана 1927-1928-окуу жылдары 19400 киши сабатсыздыгын жойгон. 1929-1930-окуу жылы ликбез мектептеринде 73 миң киши, ал эми 1930-1931-окуу жылы 95 миң киши, 1931-1932-окуу жылы 118 миң киши сабаттуулукка окутулган (История Киргизской ССР, 1986, с.456-462).

Совет мамлекетинин калыптануу жылдарында билим берүү тармагында сабатсыздык менен күрөшүү негизги маселе болгондуктан Базаркул Данияров сабатсыздыкты жоюу боюнча агартуучулук иштерге биринчилерден болуп активдүү катышкан. П. Юдахин менен Б. Данияров башталгыч мектептерде чоңдордун сабатсыздыгын жоюу боюнча коомдорду уюштурушкан. 1925-жылы республиканын Эл Агартуу Комиссариаты Базаркул Данияровду “Сабатсыздык жоюлсун” (“Долой неграмотность”) аттуу Бүткүл союздук коомго мүчөлүккө кабыл алган. 1923-жылы негизделген “Сабатсыздык жоюлсун” Бүткүл союздук коомунун Борбордук Комитетинин төрагасы Михаил Иванович Калинин болгон. 1925-жылдан 1935-жылга чейин бул коомдун мүчөсү болуп турган Базаркул Данияров 10 жыл бою сабатсыздык менен күрөшүү, эл агартуу, илим жана маданиятты өнүктүрүү багытында талбай эмгектенген (Даниярова, 2007, с. 22-23).

Базаркул Данияров мыкты уюштуруучулук жөндөмгө ээ, эмгекчил, таланттуу педагог болгон. Б. Данияров жаш кадрларды даярдоого салым кошкон, алыскы айыл-кыштактардагы кыргыз жаштарын окууга тарткан. Окуучуларын өз алдынча чыгармачыл ойлонууга шыктандырган жана окуу жайда ар түрдүү ийримдерди уюштурган. Өз кезинде кыргыз совет адабиятынын көрүнүктүү өкүлдөрү А. Токомбаев, У. Абдукаимов, М. Элебаев, Т. Байжиев, Ж. Бөкөнбаев, К. Жантөшев, К. Баялинов, М. Абдукаримов, Т. Саманчин, С. Сасыкбаев, А. Осмонов ж. б. сыяктуу акын, жазуучу, драматург, журналист, сынчылар, А. Малдыбаев, Г. Айтиев, А. Куттубаева, С. Кийизбаева сыяктуу атактуу искусство чеберлери, бир топ илимпоз, мамлекеттик ишмерлер, педагогдор дал ушул Кыргыз педтехникумдан билим тарбия алып чыгышкан.

Б. Данияров маданий агартуу иш-чараларына активдүү катышкан. Б. Данияров эң биринчи кезекте адис-предметник жана педагог болгон. Ал өзүнүн адистиги - кыргыз тили, адабияты жана педагогика боюнча И. Арабаев жана К. Тыныстанов менен чогуу окуу китептерин, окуу-методикалык куралдарды жана окуу программаларын түзгөн. Анын педагогикалык ишмердүүлүгү көп кырдуулугу менен айырмаланган, ага адистер жоктугуна байланыштуу математика жана география сабактарын берүүгө туура келген (Даниярова, 2007, с. 94).

Б. Данияров 1924-жылы түзүлгөн алгачкы илим изилдөө мекемеси илим комиссиясынын (кийинчерээк Академиялык Борбор) мүчөсү болгон ошондой эле анын илимий катчысы болуп иштеген. Академиялык борбор тарабынан алгачкы илимий эмгектер, окуу китептери, методикалык окуу куралдары түзүлүп, басмадан чыгарылган, иш кагаздары, китептер которулган. Ошондой эле Базаркул Данияров илимий терминдерди кыргызчалаган алгачкы котормочулардын бири, ал 1926-жылы түзүлгөн терминологиялык комиссиянын мүчөсү болгон. Ал башталгыч класстар үчүн математика жана география окуу китептерин кыргыз тилине которгон. Б. Данияров Молдо Кылычтын “Тамсилдерине” жана К. Тыныстановдун “Касым ырларынын жыйнагына” баш сөз жазган.

Б. Данияров, И. Арабаев жана К. Тыныстанов менен бирге фольклордук материалдарды чогулткан, С. Орозбаков вариантындагы “Манас” эпосун жаздыруу ишине катышкан. 1922-1926-жж. Ы.Абдрахманов белгилүү манасчы Сагынбай Орозбаковдон көлөмү 180 миңден ашык ыр саптарынан турган “Манас” эпосунун биринчи бөлүгүнүн толук вариантын жазып алган. Кыргызстандын түндүгүндөгү кыргыз фольклорун жыйноо иштери менен К. Мифтаков алектенип, 1923-жылы Түркстан АССРинин Эл агартуу комиссариатына 1300дөн ашык кол жазманы тапшырган (Кыргызстандын тарыхы, 2016, 412-б).

1928-жылы К. Тыныстанов жана Б. Данияровдун демилгеси менен Москвадан белгилүү композитор жана музыка таанучу А. Затаевич чакырылган. Кыргыз АССРинин Агартуу эл комиссаритынын чакыруусу боюнча Фрунзеге келген А. Затаевич тарабынан Токтогул Сатылганов, Карамолдо Орозов, Калык Акиев, Мураталы Күрөңкеевдин чыгармаларын жазып калтыруу иши уюштурулган. А. Затаевичтин 1934-жылы мамлекеттик музыкалык басма тарабынан “Кыргыз музыкалык аспаптарынын элдик 250 пьесалары жана күүлөрү” деп аталган жыйнагы жарык көрүп, ал өз кезегинде Кыргызстандын профессионалдык музыкалык искусствосунун өнүгүшүндө чоң мааниге ээ болгон (Кыргызстандын тарыхы, 2016, 444-б). Базаркул Данияровдун окуучуусу Зияш Бектенов анын өтө чоң кадыр-баркка ээ болгондугунан улам ошол мезгилдеги кыргыз интеллигенттеринин баары “Базаке” деп чоң урмат-сый менен аташкандыгын эскерет (Бектенов, 1992, 84-б).

Совет бийлигинин алгачкы жылдарында калкты Компартия менен өкмөттүн иш-аракеттерине тартууда, жаңы режимдин расмий идеологиясын жайылтууда башкы милдеттер массалык маалымат каражаттарына жүктөлгөн (Тарасов, 1968, с.35). 1924-жылы улуттук тун газета “Эркин-Тоо” Ташкент шаарында басылган. “Эркин-Тоонун” жарыкка чыгышы Советтик Кыргызстандын коомдук-саясий, маданий жашоосунда чоң окуя болгон. “Эркин-Тоо” газетасы бир топ жылдар бою социалисттик кайра түзүүлөрдү ишке ашырууда, маданий революцияны жүргүзүүдө чоң роль ойногон. Базаркул Данияров О. Алиев, И. Арабаев, К. Тыныстанов менен бирге “Эркин-Тоо” улуттук туңгуч газетасын негиздөөчүлөрдүн бири болуп саналат. Базаркул Данияров газетаны чыгаруу ишине түздөн-түз катышып, үзгүлтүксүз чыгышына жардам берген, газетаны таркатуу иштерин уюштурган, газетанын Пишпек округу боюнча кабарчысы болгон. Ошондой эле “Маданий майдан” журналынын жооптуу редакторунун орун басары болуп иштеген (1934).

Советтик Кыргызстанда латын тамгасынын негизинде иштелген жаңы тамгага өтүү маселеси 1925-жылдын башында көтөрүлгөн. Б. Данияров кыргыз жазуусун арап графикасынан латын графикасына өткөрүү боюнча көп иштерди жасаган. Ал 1926-жылы Бакуда өткөн бүткүл союздук тюркологиялык съездге О. Алиев, К. Тыныстанов менен бирге Кыргызстандан делегат катары катышып келген. Бүткүл союздук Баку тюркологиялык съезди түрк тилдүү калктарга латын алфавитин сунуштоо чечимин кабыл алган. Өз кезегинде Б. Данияров 1926-жылы түзүлгөн Абдыкадыр Орозбековдун төрагалыгы астында Облаткомго караштуу жаңы кыргыз алфавитинин областтык комитетинин мүчөсү болгон.

Базаркул Данияров өз ишмердүүлүгү аркылуу маданий революцияда каралган аялдарды эмансипациялоо кыймылына да салым кошкондугун көрүүгө болот. Ал кыргыз келиндеринин өз доорунан артта калбай билимдүү жана алдыңкы маданиятка ээ болушуна көп күч жумшаган. Ал педагог катары кыргыз кыздарына билим берүүгө өзгөчө көңүл бурган, өзү иштеген окуу жайда окуган кыргыз кыздарына камкордук көргөн. Ал кыргыз кыздарынын

маданиятын жогорулатууга аракеттенген, кыргыз кыздарын ыр, бий, музыка ийримдерине катыштырган. Базаркул Данияров окуучусу И. Арабаевдин кызы Аккагаз Арабаеванын эскерүүсү боюнча Москвадан атайын дене тарбиячы мугалим аялды алып келген, ал мугалим эжей техникумда кыргыз кыздарын көркөм гимнастика менен машыктырган (Даниярова, 2007, с. 277). Техникумду бүтүргөн жаштар арасынан алгачкы кыргыз интеллигент кыз келиндери өсүп чыккан. Мисалы, Аккагаз Арабаева, Зайнакан Белекова, Айшакан Карасаева, Нуриля Эшмамбетова, Анвар Куттубаева, Сайра Кийизбаева ж.б.

Сүрөт 2. Петр Юдахин жана Базаркул Данияров Пишпектеги кыргыз агартуу институтунун алгачкы окуучулары менен.
(Булак: <https://daniyarov.kg>).

Корутунду

СССРдеги маданий революция кыргыз эли үчүн маданият тармагында бир топ өнүгүүлөрдү жана өзгөрүүлөрдү алып келген, алардын баарын албетте оң тараптуу гана баалоого болот. Бирок айыл чарбасын коллективдештирүү жана индустриализация кампаниялары менен бирге маданий революцияны ишке ашырууда жогорку башкаруучу жетекчилик тарабынан күч колдонулган. Ошол эле маданий революциянын жүрүшүндө совет бийлигине чейинки мурдагы элиталарга жана диний ишенимдерге каршы курч күрөш жүргүзүлгөн. Аны менен бирге 1920-1930-жж. маданият тармагы да трагедиялардан четте калган эмес. Репрессия саясаты башка тармактар сыяктуу эле маданият тармагына да өтө терс таасирлерин тийгизген. Аталган мезгилде маданият өкүлдөрүнүн, алгачкы агартуучулардын, интеллигенциянын репрессияланышы улуттук маданиятыбызга орду толгус зыян келтирген. Репрессияга кабылган агартуучуларга жана маданият өкүлдөрүнө мисал бере турган болсок тилекке каршы алардын саны абдан көп. Мындай репрессиянын трагедиялуу бир барагын Базаркул Данияровдун өмүр жолу жана жеке тагдыры да даана чагылдырат.

Советтик Кыргызстандагы маданий революцияны ишке ашырууда Базаркул Данияровдун ролу чоң. Өз кесибин жан-дили менен сүйгөн Базаркул Данияров Совет бийлигинин алгачкы жылдарында маданий революцияны колдогон жана агартуучулук багытында бир топ алгылыктуу ишмердүүлүк жүргүзгөн. Данияров маданий өзгөрүүлөргө активдүү катышып, окуу китептерин иштеп чыгууда, кыргыз фольклорун чогултуу иштерин жүргүзүүдө, латын арибине өтүүдө башка белгилүү саясий, маданий ишмерлер менен чогуу

иш алып барган. Ал ар дайым илим жана билим берүүгө байланыштуу маселелерди чечүүгө, саясий-идеологиялык, коомдук иштерге жигердүү катышкан. Базаркул Данияров жаңы совет коомун курууда саясий-агартуу жана маданий-тарбиялоо иштери менен гана чектелбестен совет өкмөтүнүн коомдук-экономикалык тапшырмаларын да аткарган. Мисалы, 1930-1933-жж. аралыгында ал Ош областынын райондоруна айыл чарба иштери боюнча өкүл (уполномоченный) болуп жиберилген. Базаркул Данияровдун жашап өткөн доору Кыргызстандагы совет мезгилинин алгачкы жылдарындагы татаал карама-каршылыктуу маданий революция жараянына туш келген. Ал маданияттын жана билим берүүнүн өнүгүшүнө кошкон зор салымына карабастан өз доорунун башка агартуучулары сыяктуу эле сталиндик репрессиянын капшабына кабылып, тагдыры трагедиялуу аяктаган.

Колдонулган адабияттар

1. Абрамзон, С.М. (1931). “Современное манапство в Киргизии”. *Советская Этнография*, № 3-4, 43-59.
2. Баберовски, Й. (2014). *Выжженная земля. Сталинское царство насилия* (Л.Ю. Пантиной, Пер.). Москва: РОССПЭН.
3. Бектенов, З. (1992). *Замандаштарым жөнүндө эскерүү*. Бишкек: Адабият.
4. Данияров, С. (1963). *Культурное строительство в Советском Киргизстане (1918-1930)*. Фрунзе: Издательство Академии Наук Киргизской ССР.
5. Даниярова, К. Б. (2007). *Базаркул Данияров - первый педагог*. Бишкек: Учкун.
6. История Киргизской ССР. (1986). *Том 3*. Фрунзе: Кыргызстан.
7. Кыргызстандын тарыхы. (2016). *Байыркы мезгилден бүгүнкү күнгө чейин* (Т.3). Бишкек: Кут-Бер.
8. Плоских, С. (2012). *Интеллигенция и власть Кыргызстана: Проблема взаимоотношений в советскую эпоху*. Бишкек: Кыргызско-Российский Славянский Университет.
9. Тарасов, И. (1968). *Партийное руководство-источник силы печати*. Фрунзе: Кыргызстан.
10. Carrere d'Encausse, H. (1979). *Decline of an Empire*. New York: Newsweek Books.
11. Fitzpatrick, S. (2005). *Tear Off The Masks!: Identity and Imposture in Twentieth Century Russia*. Princeton: Princeton University Press.
12. Санжарбек Данияровдун Фонду. URL: <https://daniyarov.kg> (Кирүү убактысы: 26.11.2024).